

Magyar—lengyel szótár

Szerkesztette Jan Reychman
Budapest, 1968. Akadémiai Kiadó

Slownik węgiersko—polski

Pod redakcją Jana Reychmana
Warszawa, 1968. Wiedza Powszechna
LV + 1248 l.

A sok évszázados és bensőséges lengyel—magyar barátsággal sehogyan sem lehet összeegyeztetni azt a sivár képet, amely a kétnyelvű magyar—lengyel szótárak történetének vizsgálatakor tárul szemünk elé. A sokat idézett szállóige — „Polak, Węgier dwa bratanki i do szabli i do szklanki” (= Lengyel, magyar jó barátok, ha cseng kardjok és pohárjok) — jobbra valóban csak a két nemzet fiainak közösen vívott harcaira és együttes mulatozásaira vonatkozólag volt érvényes feltétlenül, de olyan szívós és szorgalmas aprómunkát követelő területen, mint a lexikográfia, egészen a legutóbbi időkig teljeséggel alkalmazhatatlan volt. Ha ugyanis eltekintünk azoktól a latin grammatikáktól, társalgásra szánt szövegektől és szójegyzékektől, amelyek a XVI. század folyamán jórészt a krakkói Vietor nyomdában készültek lengyel és magyar fordításokkal, s amelyeknek rendkívüli jelentőségük van nyelv-, művelődés- és könyvtörténeti szempontból, de amelyek az elkövetkező századok gyakorlati igényeit már semmiképpen sem elégíthették ki, s ha figyelmen kívül hagyjuk Calepinus, Loderecker és mások többnyelvű, lengyel és magyar megfelelőeket is tartalmazó, a maguk korában igen becses szótárait, amelyek azonban a XVIII. századra természetesen már bibliográfiai ritkaságok voltak, s ha tudomásul vesszük, hogy Sági Istvánnak 1922-ben kiadott bibliográfiája (A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete) még egyetlenegy magyar—lengyel és lengyel—magyar szótárt sem tart nyilván (de magyar—sumér szótárt már igen!), akkor szinte meg sem lepődünk azon, hogy a legelső magyar—lengyel szótár közzétételére csak harminchárom évvel ezelőtt, 1936-ban került sor (EMANUEL KOROMPAY, Pierwszy słownik węgiersko—polski. Warszawa, 1936.).

Mégis, hogyan érintkeztek, társalogtak hát egymással évszázadokon át lengyelek és magyarok, hogyan fordították le a maguk nyelvére a másik nyelven írott szépirodalmi stb. műveket? Közvetítő nyelvek útján. Báthori István lengyel király a hagyomány szerint élete végéig nem tanult meg lengyelül; udvartartása magyar tagjaival magyarul, a többivel latinul érintkezett. Bem József tábornok franciául, németül tárgyalt a magyar katonákkal. A sárosi magyar nemesek ismerték a helyi keletiszlovák nyelvjárást, és azzal szépen elboldogultak, ha lengyelekkel akadt dolguk. A lengyelek és a magyarok között tehát elsősorban a latin, majd a francia, német és — helyenként — a keletiszlovák volt a közvetítő.

Ezen a tarthatatlan helyzeten KOROMPAY EMANUEL kis terjedelmű, mindössze 2800 címszót tartalmazó szótára természetesen sokat nem javíthatott. A történelmi események szorítására volt szükség, hogy a szótárinség enyhüljön. Erre 1939-ben került sor, amikor a német invázió elől tömegesen menekültek hazánkba lengyelek, és amikor sürgető szükségé vált szójegyzékek, szótárak kiadása. SZTRIPSZKY HADOR „A legszükségesebb magyar szavak szótára lengyelek részére, kiejtéssel” (Bp. 1939.) címen mintegy 1500 szót, illetőleg kifejezést felölelő jegyzéket tett közzé sokszorosított formában. Jóval színvonalasabb és bővebb WŁADISŁAW SZABLIŃSKINEK, a debreceni egyetem volt lengyel lektorának szótára (Slownik węgiersko—polski. Debrecen, 1940.), amely mintegy 10 000, a szócsaládok elve szerint felépített szócikket tartalmaz. Összesen kb. 20 000 magyar szótári egységgel (17 500—18 000 szó + 2000—2200 szókapcsolat). Ez volt az első igazi magyar—lengyel küsszótár. Utána a magyar—lengyel szótárak viszonylatában 19 év pauza következett, és 1959-ben a Terra küsszótár sorozatában megjelent VARSÁNYI ISTVÁN „Magyar—lengyel szótár”-a (Bp., 1959.) 32 000 címszóval és 8000 szókapcsolattal. Ennek a jól sikerült szótárnak az a lexikográfiai sajátossága, hogy nyelvtani magyarázatokkal nem a vezérmelvet (azaz a magyart), hanem a célnyelvet, azaz a lengyelt látta el. A magyar szavaknak paradigmák szerinti besorolását VARSÁNYI a „Lengyel—magyar szótár”-ban (Bp. 1958.) végezte el. Eljárás módja tehát a szokásosnak a fordítottja.

Mind ezek előrebocsátása, úgy hiszem, eléggé kidomboríthatja azt, milyen különleges hely illeti meg az itt most megbeszélésre kerülő magyar—lengyel nagyszótárt a magyar, illetőleg lengyel szótáriradalomban. Már a méretei is tekintélyesek: több mint 1300 lapon mintegy 140 000 magyar szónak adja meg lengyel egyenértékűjét. Jelentősen

nagyobb szóanyagot tartalmaz, mint párdarabja, az 1958-ban az Akadémiai Kiadótól megjelentetett Lengyel—magyar szótár, amelynek címszómennyisége az előszó szerint kb. 80 000, SZABÓ DÉNES (StudSl. VI [1960.]. 224) számításai szerint viszont csak kb. 65—68 000. De a két szótár összehasonlításából egyébként is a most elkészült magyar—lengyel rész kerül ki győztesként. Ennek legfőbb oka az időközben szerzett lexikográfiai és kiadói tapasztalatokon kívül főleg az, hogy a lengyel—magyar rész címszóanyagának első összeállítása a század elején készült és természetesen már jócskán elavult Varsói Szótár alapján történt, s ezen csak menetközben lehetett igazítani a WITOLD DOROSZEW-SKI irányítása alatt készülő új, modern Slownik języka polskiego munkaközösségének bevonásával. Ezzel szemben a magyar—lengyel rész szerzői kezdettől fogva olyan gazdag és jól összeválogatott szókincsű munkára támaszkodhattak, mint HALÁSZ ELŐD „Magyar—német szótár”-a, és ezt még tovább bővíthették az Értelmező Szótár anyagával. Számomra, aki munkámból kifolyólag naponként nyúlok a Lengyel—magyar szótárhoz éppúgy, mint a Magyar—lengyel szótárhoz, mindig jóval megnyugtatóbb az utóbbiból nyert felvilágosítás. Megnyugtatóbb, mert megbízhatóbb: az egynyelvű lengyel szótárak alapján történt ellenőrzés ugyanis szinte mindig helybenhagyja, igazolja. S minthogy a Magyar—lengyel szótár mégis elsősorban a magyar szövegekkel birkozó lengyelek számára készült, a Lengyel—magyar szótár viszont főleg a lengyelből fordító magyarok számára, elmondhatjuk, hogy a lengyeleknek jobb magyar szótárunk van, mint nekünk lengyel szótárunk. Mivel pedig a nagyszótárak rendszerint hosszú évtizedekre szólnak, ezen a helyzeten egyhamar aligha lehet változtatni.

Rátérek részletmegjegyzéseimre.

A címlap hátuljáról megtudjuk, hogy a szótár a Lengyel Tudományos Akadémiától e célra létesített szerkesztőségben készült a két akadémia közötti megállapodás alapján. A szellemi előállításban és a sajtó alá rendezésben közreműködők zöme lengyel. Valamennyiőjük neve meg van említve. Zavarónak és a magyar nyelvszokással összeegyeztethetetlennek tartom, hogy a közreműködők keresztnéve nincs kiírva, hanem csupán kezdőbetűjével van jelezve. Ez alól csak a főszerkesztő prof. dr. JAN REYCHMAN, valamint SZAUDER JÚLIA esetében tettek kivételt. Miért?

A lengyel és magyar nyelven egyaránt közzétett előszó a szótár előzményeit, keletkezéstörténetét és főbb szerkesztési elveit adja elő. Kár, hogy a szótártörténeti részbe becsúszott egy hiba. Calepinus szótárának ugyanis nem az 1590-ben Bázelen megjelent tizenegynyelvű kiadása az első, amelyben egyéb nyelvek szavai mellett magyar és lengyel szavakat is találunk. Az 1585-ben Lyonban nyomtatott tíznyelvű Calepinus kiadásban már ott szerepel a lengyel is, meg a magyar is. MELICH JÁNOS az 1585. évi Calepinus kiadás latin és magyar szóanyagát bevezető tanulmánnyal ellátva közzé is tette, és ez mindnyájunk számára hozzáférhető. Sajnálatos, hogy a nyilvánvalóan lengyelektől fogalmazott előszót nem ellenőriztették magyar szótártörténetessel. Bosszantó az is, hogy a mindössze két lapnyi előszó magyar változatában három sajtóhibát is felfedeztem: VIII. lap felülről a 2. sorban: címszavak (helyesen: címszavak), felülről a 9. sorban: *Magyar* (helyesen: *Magyar*), felülről a 25. sorban: a nagy számú a szakkifejezések (helyesen: a nagy számú szakkifejezések). A nyomdai előállítást az Akadémia Nyomda végezte Budapesten.

A IX—XLIX. lapon rövid magyar nyelvtan található lengyel nyelven, amely megadja a legszükségesebb tudnivalókat a magyar hangtan, helyesírás, szóalaktan és mondattan alapjairól. Nem paradigmáttal van tehát dolgunk, mint a Lengyel—magyar szótár bevezető részében, s ennek megfelelően a szótár törzsszövegét alkotó szócikkek nyelvtani szerelésében sem találjuk ott valamelyik paradigma utalószámát, ahogyan például a Lengyel—magyar szótárban is. A Magyar—lengyel szótár szócikkeinek fejében fel vannak tüntetve a legfontosabb ragozott alakok. Például: *bácsi* [~ t, ~ ja, ~ k], *dél* [delet, dele, delek], *folyik* [~ t, ~ jék, ~ nél], *szép* [~ et, szebb] stb.

Szűrőpróbaszerűen összehasonlítottam a Magyar—lengyel szótár 408. lapjának bal hasábját, amely a *galambbúgás* és *galuska* közötti szavakat öleli fel, HALÁSZ ELŐD Magyar—német szótárának megfelelő részével. Azt tapasztaltam, hogy HALÁSZ szótárához képest a Magyar—lengyel szótár elhagyott számos szót és szókapcsolatot. Ezek a következők: *ráncos galambgomba*; *galambszelídsegű*; *galambtenyészet*; *gödörösfejű galandféreg*; *galáns betegség*; *galantéria*; *galenit*; *ezüstös galenit*; *sok galibám van vele*; *sok galibával*; *galiciáner*; *galickék*; *Galilea*; *felhajtott gallér*; *kemény gallér*; *kihajtható | kihajtós gallér*; *lehajló gallér*; *lehajtható gallér*; *magas gallér*; *papi gallér*; *puha gallér* [puhagallér sincs a szótárban; ma ugyanis össze kell írni]; *rávarrott gallér*; *visszahajtó gallér*; *se ingem, se gallérom*; *nincs a galléromhoz növe*; *gallérbétésanyag*; *galléroköpeny*; *gallérlevél*; *galléros cápák*; *galléros fácsnók*; *galléros gyík*; *galléros papagáj*; *galléros pávián*; *gallérosocsó*; *gallérserte*; *Gallia*; *galliai*; *gallikán*; *gallomán*; *gallománia*; *galloromán*; *gallus*; *galluszsav*;

galluszintá; gálma; mézszínű galóca; ragacsos galóca; dumai galóca; pataki galóca; galóca-neműek; galopád; galoppfutam. Nem szabad természetesen szem elől tévesztenünk, hogy HALÁSZ szótára jóval terjedelmesebb (1000 + 1264 lap!), mint a REYCHMAN-féle. Amit, azt hiszem, jogosan hiányolhatunk az összevetés alapján, az talán csak a *gallikán* és a *galóca* halnév. (A *galóca* gombanév megvan.) Ezzel szemben a REYCHMAN szótár — nyilván az Értelmező Szótárra támaszkodva — címszavai közé vette az *inggomb*-ot, ami viszont HALÁSZ szótárában nincs meg. A növény- és állatnevek, sajnos, a REYCHMAN-féle szótárban éppúgy nem kaptak latin nyelvi értelmezést, mint a HALÁSZ-félében.

Tulajdonképpen itt be is fejezhetném a magyar—lengyel nagyszótár vizsgálatát. De nem állhatom meg, hogy legalább futólag ne érintsem azt a kérdést, mit várhatunk, milyen eredményt remélhetünk e jó és gazdag tartalmú szótár megjelenésétől Lengyelországba irányuló szellemi exportunknak, közelebről: magyar szépirodalmi stb. művek lengyel nyelven való közzétételének szempontjából. KLANICZAY—SZAUDER—SZABOLCSI „Kis magyar irodalomtörténet”-ének lengyel változata (Historia literatury węgierskiej. Wrocław—Warszawa—Kraków, 1966.) bibliográfiai adatokat is tartalmaz a lengyel nyelven megjelent magyar irodalmi munkákról (i. m. 343—347). Az összeállításból meg tudhatjuk, hogy számos értékes alkotásunk már régtől fogva az olvasók rendelkezésére áll lengyel nyelven is. Minthogy magyar—lengyel szótár, mint láttuk, egészen a legutóbbi időig hiányzott, a fordítók nyilván gyakran folyamadtak közvetítő nyelvhez. Egy kis válogatás a múlt századi fordításokból: 1855: Eötvös József, A falu jegyzője (= Notariusz). 1869: Petőfi Sándor, János vitéz (= Janosz Witeż). 1875: Jókai Mór, Egész az északi pólusig! (= Az do bieguny pólnocnego). 1879: Gyulai Pál, A vén színész (= Pamiętniki komedianta). 1885: Madách Imre, Az ember tragédiája (= Tragedia czlowieka). 1887: Jósika Miklós, Az utolsó Báthori (= Ostatni Batory) stb. A XX. század magyar irodalmának lengyel tolmácsolásával kapcsolatban viszont számos visszasságot is megfigyelhetünk. Ady Endre költeményeiből mindössze két kis válogatás jelent meg eddig lengyelül, de az is Budapesten, 1943-ban, a második világháborús lengyel menekültek révén. A lengyelországi olvasók részére tehát Ady: terra incognita. Ugyanakkor Földes Jolántól „A Halász macska utcája” (= Ulica Kota Rybolowcy) legutoljára 1957-ben látott Varsóban napvilágot. Elégedettek tehát semmiképpen sem lehetünk. De ha a korábbi fordítók a maguk fogyatékos munkaeszközeivel hozzá mertek fogni akár Madách fordításához, mennyivel nagyobb teljesítmény várható egy ilyen nagy magyar—lengyel szótár birtokában!

Ha még végezetül röviden összegezzük nagyszótáraink helyzetét a szláv nyelvek viszonylatában, akkor megállapíthatjuk, hogy legjobban az oroszral állunk, de utána rögtön a lengyel következik. Van már cseh—magyar nagyszótárunk is, Újvidéken pedig éppen most jelent meg a szerb-horvát—magyar nagyszótár I. kötete (A—M). Prágában készül a magyar—cseh nagyszótár. A szlovák—magyar és magyar—szlovák nagyszótárhoz azonban, amelyre pedig okvetlen szükség volna, tudomásom szerint még nem fogtak hozzá.

KISS LAJOS

Noam Chomsky—Morris Halle: The sound pattern of English

New York, 1968. Harper & Row. 470 l.

1. A Massachusetts Institute of Technology (USA) két, immár világhírű professzorának, NOAM CHOMSKYNak és MORRIS HALLÉnak körülbelül tíz esztendei munkája van előttünk, amely nem kísérlet és nem alapvetés, nem vázlat és nem részletkérdések kifejtése többé, hanem az angol hangrendszer viszonylagosan teljes leírása generatív fonológiai szempontból. A vállalkozás arányait nemesak a lapszám mutatja, hanem — és elsősorban — a tárgy sokrétűsége: a szerzőknek meg kell teremteniük a vizsgálat elveit, ki kell formálniuk az egész nyelvtanra vonatkozó, összefoglaló és a témához kapcsolódóan részletező felfogásukat; meg kell fogalmazniuk azokat a törvényszerűségeket, amelyek az angol hangrendszerben föllelhetők; meg kell ragadniuk — szinkron vizsgálati módszerekkel — e hangrendszer kialakulását. Miután megküzdenek a szabályokon kívül rekedt kivételek okozta nehézségekkel, általánosítják tapasztalataikat, sőt, megvonják a megoldatlan problémák körét is.

A generatív nyelvtannak a szintaxis mellett legfontosabb területe a fonológia (a generatív nyelvtan tárgyára, fő témaköreire, a generatív fonológiának a generatív nyelvtanon belül elfoglalt helyére vonatkozólag I. SZÉPE Gy., A szótár a generatív nyelvleírás-